
Europeizacija i europski identitet između kulture sjećanja i kulture zaborava

---

HRVOJE ŠPEHAR

Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu

IVAN PEPIĆ

Sveučilište u Ženevi

Sažetak

Rad istražuje kako proces europeizacije utječe na oblikovanje kolektivnih kultura sjećanja i zaborava, te osobito pokazuje kako je institucionalizirana praksa europskih institucija u pogledu sjećanja na Holokaust. Metodološki, rad se usmjerava na istraživanja novoga institucionalizma te ih povezuje s nekim elementima socijalnog konstruktivizma u teoriji europske integracije. S jedne strane, kultura sjećanja i kultura zaborava opisuju se djelovanjem europeizacijskih momenata u politici ne samo Europske unije već i njezinih država članica u povijesno-institucionalnom razvoju, dok se interpretacija europskog identiteta ostavlja otvorenom i pluralnom. Istraživanje se oslanja na brojne radove iz područja konstrukcije europskog identiteta i procesa europeizacije, osobito na radove koji su značajno doprinijeli ovom području političke teorije europske integracije.

Ključne riječi: europeizacija, europski identitet, kultura sjećanja, kultura zaborava, Holokaust

Uvod

U političkoj teoriji europske integracije osobito značajno mjesto uživa istraživački koncept procesa europeizacije, koji se nastoji objasniti na različite načine i u skladu s različitim teorijskim (pa i konceptualnim) polazištima (usp. Radaelli, 2000, 2003; Risse, Cowles i Caporaso, 2001; Olsen, 2002; Börzel, 2005; Börzel i Risse, 2006; Schimmelfennig, 2009; Risse, 2010; Milošević i Trošt, 2021 i dr.). Pritom se istraživanja procesa europeizacije na prvom mjestu bave procesima institucionalne prilagodbe, promjene i utjecaja na stvaranje javnih politika ili na poseban dio prav-

nih studija harmonizacije europskog prava. Pa ipak, osim navedenih dominantnih pravaca istraživanja čitav niz radova koji se bave problemom europskoga identiteta i utjecaja europeizacije na stvaranje kolektivnih identiteta zamjećuje da *društvena* razina europeizacije – naime, one koja se u prvom redu stvara interakcijom, diskursima i simboličkim značenjima – predstavlja osobito relevantan *locus politicus* te je sa sve većom integracijskom dinamikom, bilo proizvedenom unutar institucija Europske unije bilo kao odgovor na međunarodni kontekst, jedna od *europeizacija* kojoj je opseg mnogo širi od onoga što se može podvesti pod institucionalni ili razvoj europske integracije sa stajališta javnih politika.

U skladu s navedenim ovo istraživanje se bavi društvenim slojem europeizacije osobito kroz prizmu europeizacije u kontekstu kulture sjećanja i kulture zaborava, te se pritom kao važno mjesto europskog odnosa spram sjećanja i zaborava uzima primjer Holokausta. Pritom se istraživanje metodološki koristi alatima novoga institucionalizma i socijalnog konstruktivizma, držeći da je za proučavanje procesa europeizacije kulture sjećanja i kulture zaborava izuzetno važan odnos političkih institucionalnih aktera te stvaranje interpretativnog i diskurzivnog sadržaja koji se konstruira unutar društvenog konteksta. Uvažavajući oba pristupa, analiza se koristi sekundarnim izvorima kako bi jezgrovito reducirala i identificirala ključne obrasce, trendove i promjene u politikama sjećanja na Holokaust na razini Europske unije i na primjeru nekih njezinih država članica.

Istraživanje želi pridonijeti razumijevanju kompleksne veze između europske integracije, sjećanja i kolektivne kulture, te osobito tomu kako razne razine europeizacije utječu na sjećanje na primjeru Holokausta. Osim što analizira kulturu sjećanja, rad istražuje i problem kulture zaborava, a konačno i europeizacijski moment u europskoj integraciji. Istraživanje pokazuje da je europeizacija kulture sjećanja uspješna ako se akteri “odozdo” i “odozgo” angažiraju u promoviranju svojih ciljeva i politika, te da raznolike politike sjećanja u pojedinim državama i njihovo različito tumačenje povijesnih iskustava doprinose kulturi zaborava koja se samo parcijalno može nadići europeizacijom sjećanja.

Europeizacija i europski identitet

Iako se istraživanje procesa europeizacije odnosi osobito na politike proširenja i produblivanja Europske unije, brojna istraživanja europeizacijom opisuju i druge procese, poput razvoja samih političkih institucija Europske unije, stvaranja i promicanja europskih vrijednosti, poistovjećivanja s idejom europskog ujedinjenja ili sustavnom “adaptacijom, konvergencijom i harmonizacijom političkih i pravnih sustava država članica” (usp. Grubiša, 2005). U središtu fenomena i procesa europeizacije nalazi se, prije svega, utjecaj koji proces europske integracije ostavlja na “unutarnje aktere”, naročito u obliku stvaranja prava Europske unije (*acquis*

communautaire) i europskih politika (usp. Schimmelfennig, 2009), te na “vanjske aktere” u obliku mogućnosti utjecaja Europske unije na politiku proširenja prema novim članicama (usp. Sedelmeier, 2006; Špehar i Pepić, 2018) ili utjecaja na globalne aktere (usp. Laïdi, 2014). Europeizacija se, sukladno navedenom, definira procesom koji u prvom redu utječe na nacionalne makrostrukture poput institucija, javnog upravljanja, intergovernmentalnih struktura povezanosti u Europskoj uniji, pravnih institucija i vladavine prava, ali i na institucije političkog predstavništva (političke stranke), oblikovanje interesnih grupa i sindikata i tome slično (usp. Radaelli, 2003). Na drugoj razini, riječ je o utjecaju procesa europske integracije na njihove aktere te na probleme, stil, instrumente i resurse javnih politika. Konačno, na trećoj razini može se govoriti o europeizaciji normativnih struktura – naime, onoj koja se tiče diskursa, normi i vrijednosti, političke legitimacije, identiteta i tome slično (usp. *ibid.*). Koncept europeizacije, unatoč kritikama, ostaje znanstveno validan jer može ukazati na to kako se države ponašaju u prilagodbi nadnacionalnim politikama Europske unije, te osobito kao koncept koji se koristi u raznim sferama istraživanja zajedničkih europskih politika.

I dok u znanstvenim istraživanjima europeizacije prva dva momenta ovoga procesa (institucije i politike) zauzimaju dominantno mjesto, proces europeizacije diskursa, normi i vrijednosti, kao i specifičnog oblika političke legitimacije, europeizacije kolektivnih identiteta, ostaje manje prisutan. Europski identitet, oblikovan zajedničkim povijesnim iskustvima te ključnim prekretnicama razvoja poslijeratne europske integracije, složena je struktura koja upućuje na višestruke izvore i oblike. Njegova se struktura očituje, kako tvrdi Gérard Bossuat (2009), u neposrednim utjecajima europske političke i ekonomske integracije, u izostanku i izgradnji zajedničkih mjesta sjećanja, u potrebi za novim razumijevanjem europske povijesti, u globalnim utjecajima i u duboko etabliranom kulturnom naslijeđu Europe. Pa ipak, unatoč manjkavostima koje se mogu pripisati usporedbi europskog identiteta s ukorijenjenim i starim nacionalnim identitetima, njegov povijesni razvoj počiva na novom otkrivanju zajedničke povijesti, na svojevrsnom “čišćenju sjećanja” kolektivnih nacionalnih identiteta te na povezujućoj snazi demokratskih vrijednosti koje su u Europi postale moguće tek svršetkom Drugog svjetskog rata i izgradnjom demokratske ustavne države.

Suvremeni europski demokratski identitet, dakle, nastupa u trenutku suočavanja s prošlošću nakon katastrofa dvaju svjetskih ratova na europskom kontinentu, u povijesnom ambijentu rastakanja starih i neučinkovitih kontinentalnih ravnoteža (Beč, 1815. i Versailles, 1919/1920) koje su, svaka na svoj način, okončale prethodna iskustva sukoba i rata, nadomjestivši ih suradnjom u duhu pobjednika. Izgradnja demokratske Europe nakon Drugog svjetskog rata počiva na dvostrukoj ravnoteži: prvoj koju su uspostavile pobjedničke sile u Drugom svjetskom ratu na temelju že-

lje da se stvori mir i stabilnost Europe i svijeta, te drugoj koja je na različite načine istovremeno (od europskih federalista do Monnet-Schumanova pristupa) oblikovala europsku integracijsku dinamiku na novim osnovama. Kako tvrdi Jürgen Habermas, “Europljani su naučili kako trebaju prevladati onaj mentalitet u kojem su se ukorijenili nacionalistički elementi isključenja” (Habermas, 1996, str. 210), te su u novim oblicima kontinentalne suradnje, u područjima od zajedničkog interesa stvorili novi pravni, politički i ekonomski okvir europeizacije.

Europski identitet, kao konstrukt povijesno oblikovane političke i ekonomske integracije, oblikovao se paralelno uz nacionalne, regionalne i lokalne identitete te je naročito u vremenima snažne “eurointegracije” (stvaranje Europske unije, Euro-područja ili proširivanja europskih politika), kao i u vrijeme “eurokriza” (neuspjeh Ustava za Europu, financijska kriza, imigrantska kriza i ratna kriza na istoku Europe), dobio nove dimenzije. Tako se, primjerice, u vrijeme stvaranja Europske unije (1992) oblikovala ideja političkog sustava u kojem značajnu ulogu dobivaju građani – kao građani Europske unije, a koja će postupno radom Europskog parlamenta, uspostavom Europske građanske inicijative ili oblikovanjem europskih stranačkih obitelji postati takvom da oblikuje novi politički centar prema kojem su usmjerena očekivanja.

Komplementarni europski identitet novim političkim sustavom utječe na postupno oblikovanje drugih kolektivnih identiteta, nadopunjujući njihov sadržaj te sudjelujući u oblikovanju složene strukture višestrukih identiteta (usp. Liebert, 2012; Spohn, 2009). Nova Europa regija i nacija oblikuje se, naročito Ugovorom iz Maastrichta, prema trima scenarijima: kao Europa koja se definira povijesnim sjedinjenjem nacija, kao talionica (*meltingpot Europe*) i regionalno-etnički strukturirana Europa (Maurič, 1994, str. 697). Unatoč tome što su za izgradnju novog europskog identiteta odlučujuće uloga duboko usidrenih starih nacionalnih identiteta te uloga globalizacije na stvaranje jedinstvenoga tržišta u kojem se zajednički identitet i kultura sve više uniformiraju, europskom se identitetu optimistično priklanja i novi sloj regionalizacije:

(...) model regionalno i etnički strukturirane Europe, također nalazi svoje podrijetlo u strategiji u kojoj komparativne prednosti stvaraju jedinstvenu ali specijaliziranu proizvodnju malih serija. Riječ je o važnoj raznolikosti unutar Europe koja će energično i razvojno poticati inovaciju i kvalitetu. Zbog sve veće rasprave o nacionalnim državama i o dominaciji povijesnih naroda, neke donedavno potlačene etničke skupine iskusit će sada svoju renesansu i stvarni identitet pravih vrijednosti. Buđenje asimiliranoga etnicizma logično će preživjeti kroz vlastitu identifikaciju u regiji, a ne kroz državu. Regionalna – etnička identifikacija modernog europskog civiliziranog čovjeka osigurat će mu hrabrost i dostojanstvo, što bi mu neartikularnom “Europom kao talionicom” bilo oduzeto. Na horizontu je dakle

Europa malih naroda i regija, koja će reproducirati više energije prema načelima raznolikosti i otvorenosti. Regija je naime najfluidnija i najotvorenija formacija, premda je ne povezuje etničko isticanje. Regionalizam predstavlja pravi temelj u uvjetima postojećih civilnih društava. (*ibid.*, str. 698)

Kako je riječ o akefalnom i policentričnom političkom sustavu, Europska unija se u velikoj mjeri oslanja na višerazinske aktere koji oblikuju njezine politike: izostankom stvarnoga političkog centra preuzima na sebe ulogu snaženja kolektivnog europskog identiteta u obliku zajedničkih interesa, dok istovremeno s nedržavnim akterima snaži i oblikuje nove identitete koji ostaju potisnuti u nacionalnom kontekstu. Europeizacija kolektivnog identiteta može se promatrati i kao “retrospektivna europeizacija”, koja

(...) obuhvaća identifikaciju s pretežito tradicijskim kulturnim i političkim naslijeđem Europe, pri čemu je diskriminanta pripadanja europskom krugu, odnosno europskoj zajednici naroda i nacija, prvenstveno identifikacija sa zajedničkom poviješću i jedinstvom europskih država u doba suprotstavljanja neeuropskim prijetnjama. (...) Pritom je riječ o presumiranom obliku zajedništva, gdje je identifikacijska atrakcija određena najjačom determinantom, a to je zajednička povijest i pripadanje kršćanskoj Europi. U slučaju većine zemalja petoga proširenja ta retrospektivna europeizacija značila je, uz istovremeno odbacivanje komunističkoga sustava vladavine, prvi korak i pretpostavku drugim dvama modelima europeizacije, a to je utiranje puta k omogućavanju penetracije institucija na europskoj razini u nacionalne sustave vlasti i njihovo postupno mijenjanje kroz proces približavanja i adaptacije, harmonizacije i konvergencije k promjeni sustava vlasti u cijeloj Europi u sustav europske, višerazinske vladavine. (Grubiša, 2005, str. 133)

Pripadanje “europskom krugu” može obuhvatiti veoma razgranatu skupinu fenomena, pri čemu se pojam europeizacije pojavljuje kao fluidna kategorija, različito promatrana s obzirom na premise “zajedništva, zajedničke povijesti, pripadnosti civilizaciji” i tome slično. Pa ipak, europeizacija kolektivnih identiteta podrazumijeva obrasce slične onima koji se pripisuju globalizaciji kulture (usp. Mackay, 2004), naime stvaranje i proširenje mreže obrazaca kulture koji obuhvaćaju čitav svijet. Europeizacija kao specifičan oblik globalizacije kulture i identiteta ostaje ipak “praznim označiteljem” (Laclau, 1996), koji ostaje otvoren poput prazne forme za oblikovanje različitih aktera, kao posebna vrsta konceptualne praznine kolektivnog identiteta (usp. Špehar i Jerbić, 2016). U tome smislu “prazna forma” europskog kolektivnog identiteta otvorena je za interpretacije kulture sjećanja i kulture zaborava te je uvjetovana socijalnim ambijentom njihove translacije između različitih europskih kultura i između različitih slojeva povijesno konstruiranih generacijskih identiteta.

Europa i povijesno sjećanje

Dvostruka narav europske povijesti – povijesti velikih postignuća i velikoga duha, kao i povijesti mračnoga kontinenta (usp. Mazower, 2004) – upućuje na dvije putanje njezina prihvaćanja i odbacivanja, na kulturu sjećanja i kulturu zaborava. Kako tvrdi Jerzy Jedlicki:

Postoje, čini se, dva načina kojima se služi oživljeno povijesno pamćenje u raspirivanju ognja trenutačnih suprotnosti. Prvi se temelji na procesu sanktifikacije, posvećivanja odabranih povijesnih događaja; datumi, mjesta, akteri i povijesni ostaci događaja transformiraju se u moćne simbole, a priče o njima u objedinjujuće mitove. Drugo, pamćenje kolektivnih nepravdi i gubitaka pretrpljenih u prošlosti od neke druge nacije, zajedno sa sviješću – ma koliko mutnom – o odgovornosti vlastite nacije za nepravde nanесene drugim narodima, opterećuje trenutačni sukob izrazitom osvetoljubivošću, te se čini kao da je on ili povijesno ponavljanje ili povijesno vraćanje milog za drago. (Jedlicki, 1999, str. 131)

Euroljani su naročito iz iskustava Drugog svjetskog rata ponijeli i osobit teret vlastite odgovornosti – očuvanje povijesnog sjećanja na tragične trenutke 20. stoljeća, osobito na surovosti međusobnih netrpeljivosti, nezdravog natjecanja i na izuzetno teško naslijeđe genocida u obliku Holokausta. Uloga povijesnog sjećanja posebno se ističe u dva politička momenta: prvo, kada se radi o *translatio democratiae* starih demokratskih država koje su očuvale vladavinu prava i pravnu državu dok je Europom vladao nacizam i fašizam te, drugo, kada su isto iskustvo poslijeratne europske demokracije prenosile u europeizaciji novih država članica Europske unije u istočnim proširenjima. Tragično iskustvo isključivosti, antagonizama i podijeljenosti europskog kontinenta zbog totalitarnih i drugih antidemokratskih režima 20. stoljeća osim navedene dvije ključne prekretnice (demokratizacija oslobođenih dijelova zapadne Europe i demokratizacija istočne Europe) dobiva u instrumentima razvoja političkog sustava Europske unije i treću dimenziju: interpretaciju povijesnog sjećanja među novim generacijama 21. stoljeća koje nisu svjedoci poslijeratnih demokratizacijskih procesa u Europi.

Interpretacija povijesnog sjećanja podrazumijeva različite pristupe, pri čemu se za sjećanje može tvrditi da je složen proces koji funkcionira “poput prijelazne strukture između povijesti i mita o uskrsnuću prošlosti” (Whitling, 2010, str. 93). Sjećanje odolijeva kategorijama stabilnosti i zatvorenosti jer je u stalnom kretanju i neprestano je podložno novim interpretacijama. Problematizirajući različite vrste religijskog sjećanja, Jean-Paul Willaime (1988) primjerice smatra kako postoji “građanska religija” kada se radi o prizivanju mjesta sjećanja s obzirom na široku upotrebu religijskih simbola. Mnoge europske nacije izgradile su sjećanja u kojima se mogu identificirati i oko kojih se ujedinjaju. Pa ipak, mjesta sjećanja, simboli i

identitetske razlike ujedinjujući pojedine nacije i kulture dovode do suprotstavljenih interpretacija na europskoj razini. Stoga Jedlicki drži da je nužan odmak:

Ne, dakle, zaborav, već odmak, koji bi, nadajmo se, doveo do novog vrednovanja nacionalnih svetinja (svetih gradova i bojišta, slavni obljetnica, znakovlja, grobišta junaka, kolijevki nacija) koje bi se i nadalje štovale i njegovale, no ne i prolijevanjem vlastite i tuđe krvi – to bi, čini se, bio nužni uvjet za postizanje razumnih razrješenja u naočigled nerazrješivim krizama. To je lakše reći nego učiniti, no to je lakše učiniti u okolnostima u kojima su zajednice odijeljene obimnim teritorijem, kao što je to u slučaju Poljaka i Ukrajinaca od 1947. godine, pri čemu je za diobu plaćena vrlo velika cijena. Uz to u Europi postoje mnoge etničke i nacionalne raspre koje su bile “razriješene” u toj mjeri da danas možemo govoriti o smanjivanju ili gašenju sukoba kao, primjerice, u slučajevima sukoba oko Alsacea i Lorrainea, Trentina i Alto Adigea ili Vilniusa. Dovoljno je da netko usmjeri energiju naroda prema atraktivnijim ciljevima koji se međusobno ne isključuju, na prvome mjestu prema ekonomskim, tako da se ljudi osjete manje ovisnima o prošlosti nacije te da se malo-pomalo osposobe za novo razumijevanje vlastitih patriotskih dužnosti. Postigne li se to, vjerojatnije je da bi se mogla postići i svečana ispovijest nacionalne krivnje kao i simbolička kompenzacija za učinjena nedjela, a to je sve skupa nezamislivo u atmosferi romantične groznice koju uzrokuju kolektivne emocije. (Jedlicki, 1999, str. 135)

Unatoč podijeljenostima i antagonizmima, Europa je procesom suočavanja s prošlošću i bez potrebe stvaranja neke zajedničke povijesti značajno napredovala u pogledu europeizacije sjećanja. Ekonomski rast u poraću, stabilnost granica i poboljšanje odnosa među raznim zemljama zapadne Europe, prvenstveno Francuske i Njemačke, automatski su iznjedrili optimizam suživota, novog “europskog proljeća” (usp. Rousso, 2004).

I dok prema stajalištu Jeremija Rifkina (2006) europska poslijeratna integracija može biti označena kao “europski san”, koji svoje oličenje doživljava u dugotrajnoj europskoj uspješnosti nakon Drugog svjetskog rata, na prijelazu u 21. stoljeće nailazimo na novi tip “eurosleroze”. Kriza europske integracije oličena je prije svega u neuspjehu Ustava za Europu, slabosti Europske unije da adekvatno odgovori institucijskim mehanizmima na financijsku krizu / krizu suverenih dugova (napose nekoliko izraženije zaduženih država članica), na migrantsku krizu koja je dovela u pitanje koncept europske solidarnosti i ujedinjene Europe u zaštiti ljudskih prava, ali i zaštiti vanjskih granica, te na ratnu krizu na istoku Europe (rat u Ukrajini, koji je započet aneksijom Krima, a kulminirao je u otvorenom ratnom sukobu širih razmjera tijekom 2022. godine). U svim navedenim ključnim prekretnicama europsko se ujedinjenje doživljavalo ambivalentno: kao prednost u odgovoru na krize – što je snažilo kolektivni identitet – te kao problematična “struktura razlika”

koja je neuspješna kada je riječ o brzim odgovorima ili kada je potreban status globalne sile u odgovoru na izazove rata. Europsko sjećanje je stoga pred pitanjem “kako izbjeći iluzije prazne ploče i izgradnju umjetnoga sjećanja bez realnih povijesnih temelja” (Rousso, 2004, str. 217).

Kritika izgradnje europskoga identiteta nailazi na opravdanja barem u tri problemska kruga pitanja. Prije svih, riječ je o mogućim reperkusijama negativnog ekonomskog kretanja u Europskoj uniji bilo koje vrste, što može imati značajne utjecaje na ograničavanje sloboda (npr. kretanja ljudi), iz čega može proizaći novi oblik krizne getoizacije potencijalno nestabilnih političkih zajednica unutar Europske unije. Ionako veoma slabo razvijena sloboda kretanja ljudi, koja ima za cilj postići potpunu jednakost na jedinstvenom unutarnjem tržištu, može biti produbljena krizom neznanja o drugim sredinama, kulturama i identitetima. Ako se taj osnovni problem ne prevlada, odnosno ako se sloboda kretanja ljudi ne prihvati kao dio temeljnih instrumenata stvaranja integracije, neće biti moguće govoriti o europskom identitetu. Drugi problem koji valja uočiti jest proceduralni način oblikovanja europskog identiteta: jesu li preduvjeti njegove izgradnje vertikalni ili je ključna uloga stvaranja europskog identiteta horizontalna, kako naglašava Habermas (2008), pri čemu su građani ključni akteri njegove izgradnje? Treće, sigurno je da europsko sjećanje u bitnome određuje njegov sadržaj, pri čemu je za prijenos kolektivnog sjećanja ključna njegova široka prihvaćenost i edukacija o ključnim događajima prošlosti.

Frederick Whitling (2010) kritički drži da je zajedničko europsko sjećanje sporno zbog složene konstelacije kolektivnih identiteta koji su međusobno povezani, te dvojba nastaje oko “europskog” predznaka pojedinog elementa zajedničkog pamćenja. Whitling drži da u novoj izgradnji kolektivnog sjećanja postoji opasnost od cenzure važnih događaja, svojevrsne kulture (namjernog) zaborava i potiskivanja, jer “jednostavno mnoge priče ne želimo čuti” (usp. Whitling, 2010, str. 94). Gérard Bossuat (1999) pak naglašava koliko je teško izgraditi Europu zajedničkih mjesta sjećanja te smatra da osjećaj pripadnosti naciji ovisi o jednostavnim simbolima poput zastava, grbova, autohtonih simbola, dok je osjećaj povezanosti s europskim identitetom nejasan i fluidan. Ova je činjenica usko povezana s europskom poviješću, posebice s domoljubnim pokretima devetnaestog stoljeća kada je romantizam pobudio nacionalne osjećaje koji su trajno obilježili život većine Europljana. Pored toga, nacionalni romantizam stvorio je nacionalno domoljublje prepuno mitova i sjećanja te tako produbio podjelu između europskih naroda, dok su istovremeno “mjesta europskoga sjećanja postala pretežito negativna” (usp. Bossuat, 1999, str. 62). Drugim riječima, dok nacionalna sjećanja bude uspomene na velike pobjede, nacionalne uspjehe, nacionalne heroje ili osjećaj ponosa i pripadnosti, ono što budi sjećanje na Europu i “druge” često je vezano uz negativna iskustva “mračnog kontinenta” temeljena na Holokaustu, Hladnom ratu, francusko-njemačkim ratovima itd.

I dok je naspram tragičnih epizoda europske povijesti, što je kulminiralo Drugim svjetskim ratom, Europa mirovnim sporazumima te stvaranjem demokratske ustavne države izvojevala tešku bitku protiv iracionalnosti zla (usp. Arendt, 2006; Ribarević, 2004), njezina postupna poslijeratna integracija obuhvaća brojne tranzicije koje su dolazile i desetljećima nakon prvog vala demokratizacije. Svojevrsna ideja ujedinjenja, naspram pukog proširenja, u europski je diskurs unijela nove elemente sjećanja, često veoma strane nacionalnim kolektivnim sjećanjima, koja su provocirala nove dimenzije kolektivnog (primjerice, osuda totalitarnih režima, osobita senzibilnost na žrtve staljinističkog totalitarizma u istočnoj Europi, demokratizacija Španjolske, Portugala i Grčke nakon diktatura, europeizacija jugoistočne Europe kao odklon od rata i nestabilnosti). Uzimajući kao primjer Češku, Françoise Mayer (2000) naglašava način na koji se danas izrađuju razni prijedlozi za stvaranje zajedničkog sjećanja na tragičnost svih vrsta diktatura, a koji bi obuhvatili sve režime od 1939. do 1989. godine. Unatoč diferenciranom i sekvencijalnom pristupu demokratizaciji, Europa nije uvijek jednako sposobna izgraditi povijesno sjećanje. Neki od primjera stvaranja europskog kolektivnog sjećanja mogu se pronaći u različitim formatima koji dijele zajedničku nit europeizacije, kao što su primjerice *Kuća europskog sjećanja (House of European History)* u Bruxellesu ili brojni projekti koje je Europska unija financirala različitim programima, kao što je “Europa za građane”. U navedenom programu Europska unija posvetila je čitavu prvu liniju financiranja temi europskog sjećanja i Europske unije kao mirovnog projekta. U prethodnim razdobljima europskih programa europsko sjećanje je bilo važan dio programa “Europa za građane”, te su provedeni brojni projekti u različitim institucionalnim oblicima (komemoracije, programi obrazovanja, publikacije i diseminacija). Nacionalni konteksti perzistiraju kao utemeljujući obrasci, dok je prostor “praznoga označitelja” previše zahtjevan za novu kolektivnu interpretaciju sjećanja.

Europeizacija između kulture sjećanja i kulture zaborava: primjer Holokausta

Ideja “kolektivnog sjećanja”, kao rezultata procesa socijalizacije kroz komunikaciju i interakciju društvenih grupa, nastaje na tragu vrednovanja i hijerarhizacije, kao produbljeni odnos vlastitog položaja u širem društvenom kontekstu (usp. Halbwachs, 1992). Nadalje, kolektivno sjećanje može se razumjeti kao društveno sjećanje, javno sjećanje (kojemu je suprotstavljeno vernakularno sjećanje), kulturno i komunikacijsko sjećanje... (usp. Benčić, 2016). Konačno, kako sumira Adriana Benčić pozivajući se na radove Jeffreya Olicka (1999), Brigittine French (2012) i Alona Confina (1997),

[k]olektivna su sjećanja dinamičke i promjenjive strukture značenja o prošlosti te su bitno povezana s izgradnjom kolektivnih identiteta, zajednice i nacije (...). Kao

dinamičke i promjenjive strukture, kolektivna sjećanja oblikuju se kroz leće društvenih i političkih faktora u sadašnjosti (...). Oblikovana kroz prizmu sadašnjih zbivanja, kolektivna sjećanja uvijek se ostvaruju među društvenim akterima koji zauzimaju položaje na tzv. društvenom bojnopolju memorije. Među društvenim akterima, političke elite zadobivaju dominantnu ulogu nad konstrukcijom značenja o sjećanjima i povijesnim događajima (...). (Benčić, 2016, str. 10)

Europsko kolektivno sjećanje, na tragu oblikovanja struktura kolektivnih sjećanja nacije, obilježava status slične proceduralne izgradnje, naime one koja se oblikuje kao “zamišljena zajednica” (Anderson, 2006) i kao posebna, nova tradicija. Kao konstruirana zajednica, koja stvara svoju tradiciju prijenosom sjećanja putem simbola i kolektivnih priča, njezin se sadržaj u velikoj mjeri oslanja na izgradnju “nove kolektivne priče” i “novih kolektivnih simbola”, koji pokazuju vlastiti put. Na navedenom “društvenom bojnopolju memorije” (Benčić, 2016, str. 10) Europska unija ostavlja poseban trag vlastitim politikama kolektivnog sjećanja, bilo kao politička institucija koja svojim neposrednim djelovanjem posreduje kolektivni identitet bilo kao okvir u kojem se odvija “zamišljena zajednica”.

Kultura sjećanja bitno se razlikuje od znanja o prošlosti ili proučavanja prošlosti. Wimmer i Glick Schiller (2002) gledaju na kulturu sjećanja kao na društveni i politički proces, opisujući je kao “skup praksi i prikaza koji se široko dijele i društveno priznaju kao obilježavanje zajedničke povijesti i pružanje temelja za grupnu solidarnost”. Oni naglašavaju ulogu sjećanja u stvaranju kolektivnog identiteta i poticanju društvene kohezije. Assmann (2013, str. 38) tvrdi kako kultura sjećanja “seže u prošlost samo onoliko koliko se prošlost može objasniti kao ‘naša’. Zbog toga ovaj oblik povijesne svijesti nazivamo sjećanjem, a ne samo znanjem o prošlosti.” Kultura sjećanja obuhvaća kolektivno pamćenje, narrative, rituale i prakse kroz koje se društva bave svojom prošlošću, grade zajedničko povijesno znanje i obilježavaju značajne događaje. Ona uključuje prijenos sjećanja, konstrukciju zajedničkih narativa i izvođenje komemorativnih praksi, što sve pridonosi oblikovanju kolektivnih identiteta i društvene kohezije.

Europska integracija odigrala je ključnu ulogu u njegovanju kolektivnog sjećanja i zajedničkih narativa u Europi. Proces europskih integracija, kroz uspostavu europskih institucija i promicanje europskih vrijednosti, pridonio je razvoju zajedničkog povijesnog okvira. Europska unija aktivno je nastojala promovirati kulturu sjećanja koja obuhvaća zajednička povijesna iskustva njezinih država članica (Halbwachs, 1992). Priznavanjem zločina iz prošlosti, poput Holokausta i sjećanja na totalitarne režime, EU je imao za cilj izgraditi europski identitet utemeljen na vrijednostima mira, demokracije i ljudskih prava.

U kontekstu europeizacije, transnacionalne mreže sjećanja odigrale su ključnu ulogu u oblikovanju zajedničkog europskog sjećanja i njegovanju osjećaja europ-

skog identiteta. Proces europeizacije, karakteriziran integracijom europskih država i promicanjem europskih vrijednosti, utjecao je na formiranje i djelovanje transnacionalnih mreža sjećanja diljem kontinenta. Europska unija aktivno podupire inicijative transnacionalnog sjećanja, prepoznajući važnost zajedničkog povijesnog razumijevanja za izgradnju kohezivnog europskog identiteta. Programima financiranja, partnerstva i političkih inicijativa EU je omogućio stvaranje transnacionalnih mreža sjećanja koje obuhvaćaju više europskih zemalja. Jedan od ključnih aspekata europeizacije transnacionalnih mreža sjećanja je promicanje prekogranične solidarnosti i empatije. Okupljajući pojedince i organizacije iz različitih zemalja, te mreže omogućuju razmjenu različitih perspektiva i iskustava povezanih sa zajedničkim povijesnim događajima. Zajedničkim naporima akteri unutar ovih mreža dovode u pitanje nacionalne okvire sjećanja, potičući međukulturalno razumijevanje i formiranje transnacionalnog kolektivnog sjećanja (Kucia, 2016).

Otkad je Opća skupština UN-a 2005. godine usvojila Rezoluciju 60/7 o određivanju 27. siječnja Međunarodnim danom sjećanja na Holokaust, uzevši datum oslobođenja konclogora Auschwitz-Birkenau, a utemeljujući svoju odluku na Općoj deklaraciji o ljudskim pravima koja osuđuje sve oblike vjerske netolerancije, poticanja nasilja i uznemiravanja osoba ili zajednica na temelju etničkog podrijetla ili vjerskih uvjerenja, na globalnoj razini započeo je novi proces "politika sjećanja" na Holokaust. Njegov se značaj osobito ističe zbog sve manjeg broja svjedoka Holokausta, smanjenog interesa novih generacija prema kritici tragičnih totalitarizama i okolnostima koji su dovele do Drugog svjetskog rata, te zbog potrebe da se zaštititi povijesno sjećanje od svih oblika revizionizma.

Istovremeno, Europski parlament donosi niz rezolucija na temelju osnivačkih ugovora i Europske povelje o temeljnim pravima, kojima osuđuje rasizam, ksenofobiju i antisemitizam (1994, 1995, 1997. i 2000), te 2005. vlastitu Rezoluciju o sjećanju na Holokaust, antisemitizam i rasizam. U navedenoj rezoluciji Europski parlament "poziva institucije Europske unije, države članice i sve europske demokratske političke stranke da: osude sva djela netolerancije i poticanja na rasnu mržnju, kao i sva djela uznemiravanja ili rasističkog nasilja; da posebno i bez zadržke osude sva djela i izraze antisemitizma bilo koje vrste; da posebno osude sva djela nasilja motivirana vjerskom ili rasnom mržnjom ili netolerancijom, uključujući napade na vjerska mjesta, lokalitete i svetišta židovske, muslimanske ili druge vjere, kao i na manjine kao što su Romi" (Europski parlament, 2005; preveli autori). Konačno, uz države članice, Europska unija od 2008. godine postaje partnerom Međunarodnog saveza za sjećanje na Holokaust (IHRA). Nova europska politika sjećanja tako postaje zajedničkim europeiziranim oblikom identiteta, oblikujući i mijenjajući često suprotstavljena nacionalna sjećanja.

Neki autori (Pakier, 2010; Radonić, 2010) upotrebljavaju koncept univerzalizacije ili europeizacije Holokausta kako bi ukazali na koji način taj diskurs može

postati transnacionalan. Doista, sve do devedesetih godina mnoge zemlje koje su sudjelovale u Drugom svjetskom ratu govorile su o njemu isključivo na temelju uloge koju je određena nacija imala, dok se posljednjih godina ovim tragičnim događanjima nastoji pridati važnost koja nadilazi nacionalni diskurs. Jedan od osobito tragičnih momenata Drugog svjetskog rata za Europu je upravo Holokaust – negativan događaj koji je nemoguće racionalizirati i prevladati (usp. Arendt, 2006). Događaj je to koji nadilazi pojedinačna kolektivna nacionalna iskustva te koji europeizira sjećanje do razine utemeljujućeg otklona spram mračne strane prošlosti (usp. Radonić, 2010).

Europeizacija sjećanja na Holokaust u skladu je sa sveobuhvatnim ciljem Europske unije promicanja mira, solidarnosti i pomirenja među državama članicama. Kolektivnim sjećanjem na Holokaust Europska unija ima za cilj nadići nacionalne podjele i poticati zajednički europski identitet koji se temelji na odbacivanju antisemitizma, rasizma i netolerancije. Štoviše, moguće je prepoznati tri bitna doprinosa europeizacije sjećanja na Holokaust: prvo, ona doprinosi izgradnji identiteta u kojem će se svi europski narodi moći prepoznati. Zajedničkim obilježavanjem i sjećanjem na Holokaust Europska unija nastoji stvoriti zajedničko sjećanje i narativ koji nadilazi nacionalne granice. To zajedničko sjećanje jača osjećaj pripadnosti europskoj zajednici i pomaže u stvaranju osjećaja jedinstva. Drugo, europeizacija sjećanja na Holokaust promiče pomirenje među državama članicama. Suočavanjem s prošlošću i priznavanjem povijesne odgovornosti prema Židovima i drugim narodima, Europska unija državama članicama i narodima olakšava proces suočavanja s prošlošću i kretanja naprijed. Kao što primjećuju Kaiser i Storeide (2018), postavljanje sjećanja na Holokaust u središte europskog sjećanja može postati globalna norma za osiguranje mira i pridonijeti procesu pomirenja među državama članicama, budući da potiče razumijevanje, empatiju i prepoznavanje zajedničkih vrijednosti. Konačno, europeizacija sjećanja na Holokaust jača predanost Europske unije ljudskim pravima i demokraciji. Sjećanje na Holokaust služi kao stalni podsjetnik na posljedice netolerancije, diskriminacije i totalitarizma. Integriranjem sjećanja na Holokaust u svoju kolektivnu svijest Europska unija ima za cilj promicati kulturu dijaloga i jednakosti među europskim narodima.

Osim rezolucije Europskoga parlamenta, važan korak u tom pravcu učinjen je 1998. godine kada je Švedska osmislila *Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance, and Research*, mrežu koja ujedinjuje političare i stručnjake. Nakon toga su se neprestano dobivale nove ideje, organizirali su se međunarodni simpoziji, poput onoga održanog 27. siječnja 2000. (spomen na dan oslobođenja Auschwitzta) kada su se u Stockholmu sastali premijeri, predsjednici i preživjeli iz 46 država svijeta. Ta je manifestacija otvorila put za stvaranje “europskog standarda sjećanja” (Radonić, 2010, str. 54). U skladu s navedenim, Europska

unija potiče države članice da uključe obrazovanje o Holokaustu u svoje nacionalne nastavne programe, osiguravajući tako da buduće generacije budu informirane o povijesnim događajima i lekcijama koje oni nude. Štoviše, europske institucije potiču države članice na usvajanje obvezujućih strategija i primjenu odredbi (kaznenih) zakona kojima bi se suzbili antisemitizam, distorzija i negiranje Holokausta te sve druge afirmacije totalitarnih režima koji su na području Europe ostavili devastirajuće posljedice.

Primjerice, Europska komisija (2021) usvojila je Strategiju EU-a za suzbijanje antisemitizma i njegovanje židovskog načina života (2021–2030). U tom dokumentu Europska komisija posvećuje posebnu pažnju edukaciji, istraživanju i sjećanju na Holokaust te, konkretnim mjerama, potiče države članice na javno obilježavanje Holokausta, suzbijanje njegova negiranja te na sudjelovanje u zajedničkim europskim projektima i platformama posvećenim Holokaustu. Nadalje, Europska komisija navodi kako Okvirna odluka EU-a o suzbijanju određenih oblika i načina izražavanja rasizma i ksenofobije kaznenopravnim sredstvima osigurava pouzdan pravni okvir za borbu protiv odobravanja, poricanja ili teške trivijalizacije Holokausta na način koji će vjerojatno poticati na nasilje ili mržnju te je, u tom smislu, Komisija od listopada 2020. pokrenula nekoliko postupaka zbog povrede Okvirne odluke kako bi osigurala da ju države članice u potpunosti i pravilno prenesu. U vezi s pitanjem obrazovanja Europska komisija će “pozvati europske škole da osiguraju da svi učenici uče o židovskoj kulturi u Europi, Holokaustu i antisemitizmu te da obilježavaju godišnji Međunarodni dan sjećanja na Holokaust, među ostalim uz mogućnost posjeta spomen-obilježjima”.

Europska kultura sjećanja na primjeru Holokausta nije izraz jednosmjerne “europizacije odozgo”. Dapače, države članice prepoznale su ciljeve Europske komisije i drugih institucija kao kohezivnu priliku te su, za razliku od drugih (nacionalnih) povijesnih događaja, prenijeli dio ovlasti na Europsku komisiju, čime je sjećanje na Holokaust zapravo postalo transnacionalno europsko sjećanje. Vijeće Europske unije, koje čine ministri vanjskih poslova država članica, 2022. je pozvalo Europsku komisiju da “podrži države članice kako bi se osigurao razvoj standarda koji nude sveobuhvatnu zaštitu od rasizma i antisemitizma”. U tom smislu europeizacija kulture sjećanja očituje se u konsenzusnom zahtjevu država članica za razvojem europskih standarda koje bi one primijenile u slučaju sjećanja na Holokaust.

Pa ipak, osim kulture sjećanja koju stvara europeizacija uslijed djelovanja institucija Europske unije i njihovih politika, valja analizirati i kontekst kulture zaborava, koji je obilježen novim i promijenjenim društvenim kontekstom. Kultura zaborava u europskom kontekstu složen je fenomen pod utjecajem povijesnih iskustava, nacionalnih identiteta i izazova stvaranja homogenog europskog sjećanja. Pamćenje, za razliku od znanja, uključuje zaboravljanje jer obavlja funkciju iden-

titeta selektivnim pamćenjem onoga što se smatra relevantnim za koheziju društva i zaboravljanjem onoga što se nalazi izvan horizonta relevantnog za društvo (usp. Assmann, 2013).

Uspostava kolektivnog europskog sjećanja nailazi na prepreke zbog duboke ukorijenjenosti nacionalnih narativa i sjećanja na povijesna iskustva. Ta različita tumačenja mogu stvoriti napetosti unutar transnacionalnih mreža sjećanja. Složenost povijesti dodatno doprinosi izazovima oblikovanja homogenog europskog sjećanja. Svaka nacija ima svoju jedinstvenu povijesnu putanju i prakse sjećanja, što otežava pomirenje i usklađivanje različitih perspektiva. Nadalje, nacionalna iskustva u danim se povijesnim razdobljima razlikuju te postoje nijanse koje se europeizacijom sjećanja *zaobilaze*.

Jedna od zabrinutosti u vezi s europeizacijom sjećanja je potencijalno brisanje lokalnih narativa i marginalizacija specifičnih povijesnih iskustava. Postoji strah da bi naglasak na zajedničkom europskom sjećanju mogao zasjeniti i zanemariti značaj pojedinačnih nacionalnih i lokalnih sjećanja. Održavanje ravnoteže između potrebe za zajedničkim europskim sjećanjem i poštivanja raznolikosti nacionalnih i lokalnih praksi sjećanja zahtijeva upravljanje delikatnim odnosom između jedinstva i različitosti. S jedne strane, Europska unija nastoji poticati osjećaj zajedničkog identiteta i zajedničkog povijesnog razumijevanja među svojim državama članicama. Ta je težnja potaknuta željom za promicanjem jedinstva i kohezije unutar europskog projekta. S druge strane, raznolikost povijesnih iskustava i kulturno bogatstvo svake nacije pridonose europskom krajoliku sjećanja.

U kontekstu stvaranja zajedničkog europskog sjećanja glavnu prepreku predstavlja neotvorenost pojedinih država i nemogućnost nametanja sjećanja “odozgo”. Naime, kako Europska unija funkcionira na načelima polikefalnosti, asimetrične strukture političkog ujedinjenja i različitih kompromisa između država članica, njezine institucije nisu u mogućnosti posredovati snažno zajedničko stajalište u brojnim pitanjima, već su upućene na značajnu suradnju s nacionalnim vladama. Štoviše, nekohezija društava i njihovo različito tumačenje povijesnih iskustava doprinosi zaboravu “odozdo”, što onda onemogućuje stvaranje jedinstvenog europskog sjećanja. Kultura zaborava u europskom kontekstu višeslojan je fenomen pod utjecajem povijesnih iskustava, rascjepkanosti društava i narativa, nacionalnih identiteta i izazova stvaranja homogenog europskog sjećanja.

Unatoč sve sofisticiranijoj europskoj kulturi sjećanja na primjeru Holokausta, pojedine skupine ostaju isključene, zaboravljene ili se sjećanje na njih tek uspostavlja. Primjerice, Romi, koji također imaju dugu povijest progona i diskriminacije diljem Europe, proživjeli su genocid koji se dogodio tijekom Drugog svjetskog rata. Sjećanje na taj genocid nad Romima iščeznulo je paralelno sa socijalnom i kulturnom isključenošću Roma iz europske kulture i društva (Trumpener, 1992) ili

je nedovoljno obilježeno u kolektivnom sjećanju. Baš kao u slučaju stvaranja kulture sjećanja, kultura zaborava na primjeru Holokausta uglavnom ovisi od zaborava “odozdo” i “odozgo”.

Primjer zaborava holokausta nad Romima može se tumačiti procesom “odozdo”. Jedan od razloga koji spadaju u tu kategoriju prepoznaje Kapralski (2023, str. 10), koji tvrdi da “društveno diskriminirane, poslijeratne romske zajednice nisu imale pristup sredstvima proizvodnje i reprodukcije povijesnog znanja, niti je to bio prostor za njihovo iskustvo u javnom sjećanju europskih društava”. Slično tome, Connerton (2008) smatra da su mnogi Romi odlučili primijeniti “ponižavajuću šutnju”, jer nisu bili spremni dijeliti ponižavajuća iskustva o svome narodu. To ne znači da su željeli promovirati kulturu zaborava, ali takvim je stavom odnosno šutnjom zaborav prevladao i nije bilo moguće stvoriti zdravu kulturu sjećanja koja bi se primila jednako u svim europskim društvima kao u slučaju židovske tragedije u Holokaustu. Za razliku od Židova, koje su *Shoah* i sjećanje na njega dodatno potaknuli na pronalazak dugoročnog rješenja za kolektivni opstanak (između ostalog stvaranjem Države Izrael), Romi su dugo smatrali da “sjećanje na sve što se dogodilo može biti subverzivno za grupni život i identitet” (Kapralski, 2023, str. 11). Nadalje, slaba društvena zastupljenost i kohezija romske zajednice u Europi onemogućila je organiziranje sustavnog sjećanja. Kolektivna svijest Roma o Drugom svjetskom ratu, za razliku od drugih skupina, značajno je ovisila o atomiziranim skupinama i pojedincima. Kapralski (2023) navodi kako je do promjene došlo tek u drugoj polovini dvadesetoga stoljeća s transformacijom životnih uvjeta romskih zajednica i jačanjem romskih političkih pokreta diljem Europe. Štoviše, sudbina Roma u Drugom svjetskom ratu sama po sebi je bila toliko brutalna da je došlo do kolapsa društvenih i kulturnih mehanizama koji bi uopće mogli osigurati pamćenje i kulturu sjećanja.

Drugi izazovi koji onemogućuju razvoj kulture sjećanja “odozdo” mogu se nazvati *transgeneracijskim zaboravom*, koji karakterizira sustavna šutnja o događajima iz prošlosti. Mnogi preživjeli u Holokaustu suočili su se s izazovima u poslijeratnom razdoblju. Često raseljeni, traumatizirani i oplakujući gubitak svojih najmilijih, našli su se bez platforme za izražavanje svojih iskustava. Duboka trauma koju su proživjeli otežavala im je da otvoreno razgovaraju o užasima kojima su svjedočili ili su ih iz prve ruke doživjeli.

Tišina koja je okruživala Holokaust djelomično je bila posljedica vlastitih borbi preživjelih da se nose sa svojom traumatičnom prošlošću. Šutnju oko Holokausta također su ovjekovječili institucije i pojedinci koji su bili ili apatični ili pak aktivno angažirani u poricanju. Neke vlade, dužnosnici i znanstvenici oklijevali su priznati razmjere Holokausta, bojeći se posljedica koje bi priznanje moglo imati na njihovu vlastitu reputaciju ili političku stabilnost. Drugi su propagirali antisemitske ili diskriminatorne ideologije (često ekstremni desni ili lijevi politički pokreti u Europi),

dodatno produbljujući ono što Nir (2018, str. 5) naziva “zavjerom šutnje”. Međutim, šutnja ne znači zaborav, ona doprinosi nedostatku prijenosa individualnih sjećanja i koči proces izgradnje mnemotehničke zajednice (Connerton, 2008).

Transgeneracijski zaborav na primjeru Holokausta prekinut je prvenstveno zahvaljujući preživjelima, povjesničarima i zaštitnicima ljudskih prava u 1960-im i 1970-im godinama, koji su radili na prikupljanju dokaza, dokumentiranju svjedočanstava i traženju pravde za žrtve. Njihovi naponi odigrali su ključnu ulogu u razbijanju “zavjere šutnje” i ponovnom podizanju javne svijesti i razumijevanja Holokausta. Ključan događaj koji je označio kraj zaboravu Holokausta, prvenstveno u slučaju genocida nad Židovima, bilo je suđenje njemačkom ratnom zločincu Adolfu Eichmannu na Okružnom sudu u Jeruzalemu 1961. godine. To je suđenje odigralo ključnu ulogu u dovođenju Holokausta u središte međunarodne pozornosti. Takva suđenja ne samo da su razotkrila dubinu nacističkih zločina već su također pružila platformu preživjelima da javno podijele svoje priče, što nije bilo moguće u tolikoj mjeri za vrijeme Nirnberškog procesa 1946. godine.

Institucionalni zaborav “odozgo” povezan je prije svega s nedovoljno razvijenom horizontalnom mrežom sjećanja u civilnom društvu i transgeneracijskim zaboravom. Kada ne postoji dovoljno širok pokret koji bi potaknuo države i nadnacionalne organizacije na sjećanje, možemo govoriti o kulturi zaborava odozgo.

Drugi oblik se manifestira u trenutku kad više razine vlasti procijene da je potiskivanje sjećanja racionalnije uzimajući u obzir korist političkih interesa ili društvene kohezije.

U tom kontekstu europeizacija može biti neučinkovita ukoliko države članice stave veto na kreiranje zajedničkog sjećanja, odnosno jednostavno ne prihvate suradnju s europskim institucijama. Vlasti mogu potisnuti sjećanje da bi održale političku stabilnost ili izbjegle obraćanje neugodnim istinama. To se može uočiti u nevoljkosti nekih zemalja da priznaju svoju ulogu u Holokaustu. Na primjer, tijekom višijevskog režima u Francuskoj suradnja s nacističkom Njemačkom dovela je do deportacije desetaka tisuća Židova. Ipak, Francuska je godinama izbjegavala preuzeti punu odgovornost za svoje postupke, radije se fokusirajući na narative otpora i nacionalnog herojstva. Takvim selektivnim sjećanjem pojedini su europski lideri vjerojatno smatrali da štite naciju od neugodne istine o njezinom suučesništvu u Holokaustu.

Kada je francuski predsjednik François Mitterrand 1993. godine odredio da će godišnjica masovnog uhićenja Židova u Parizu 1942. (poznato kao Zimski velodrom, *Vélodrome d'Hiver*) postati službeni komemorativni dan, on se protivio formalnom priznanju odgovornosti Francuske Republike, jasno podcrtavajući kako je za Holokaust odgovorna višijevska Francuska. Mitterrand je u tom slučaju kulturi zaborava pristupio nijansirano, odnosno nije htio upotpuniti kolektivno sjećanje.

Komemoracija je postala dio sjećanja tek pristupom predsjednika Jacquesa Chiraca 1995. godine, koji je priznao državnu odgovornost te je komemoraciju učinio dijelom šireg koncepta sjećanja. U tom trenutku zaborav je prestao te je sjećanje na progon Židova zauzelo središnje mjesto u sjećanju na Holokaust (Clifford, 2013).

Dodatan primjer promocije kulture zaborava od strane država članica Europske unije predstavlja odnos Češke prema genocidu nad Romima. U toj zemlji nacisti su uhitili i ubili 6000 Roma (90% ukupnog broja Roma u toj državi). Glavna mjesta sjećanja u drugoj polovici dvadesetog stoljeća korištena su u privatne ili poslovne svrhe uzgajanja stoke (Van Baar, 2011, str. 2). Zahvaljujući aktivnostima lobiranja čeških Roma, Europski parlament 2005. godine pozvao je Republiku Češku na uklanjanje farme svinja i na priznanje genocida nad Romima. Ovaj poziv nije naišao na odobrenje češkog političkog vodstva, koje je istaknulo da je to interno političko pitanje.

Iz navedenih primjera moguće je zaključiti da je europeizacija kolektivnog sjećanja u velikoj mjeri ovisna o trenutnim političkim institucionalizacijama unutar država članica.

Zaključno

Interpretacija političke povijesti Europe, naročito europske integracije nakon Drugog svjetskog rata, upućena je na nužne interpretacijske kontekste koji omogućuju iznova stvoreno europsko kolektivno sjećanje. Kako je nemoguće brisati postojeća nacionalna kolektivna sjećanja, često obilježena antagonizmima i prijemcima, europska kultura sjećanja počiva na kompleksnijem, heterogenom obrascu, koji se često uspoređuje ili čak identificira s kozmopolitizmom. Istraživanje utjecaja europeizacije na kulturu sjećanja i kulturu zaborava na primjeru Holokausta pomaže u pružanju uvida u oblikovanje europskog identiteta kroz kolektivno sjećanje. Analizirajući politike sjećanja i proces europeizacije, može se otkriti da konstrukcija europskog identiteta mijenja i nadilazi nacionalne granice te da proces europeizacije snažno utječe na oblikovanje kolektivnih kultura sjećanja i zaborava.

Nadalje, pitanje europskog sjećanja može biti zamućeno pristranim diskursom, obilježenim različitim političkim parcijalnim interesima. Europeizacijski moment ove politike može pomoći nadilaženju parcijalnih politika i konfliktnog diskursa te se u skladu s kozmopolitskim europskim identitetom može na temelju Rifkinova prijedloga (iz 2004. godine) pronaći izlaz u stvaranju europskoga sjećanja. Europeizacija kolektivnog sjećanja, napokon, mora biti lišena "trgovine", te treba dolaziti više od građana, a manje od elite (Habermas, 2012). Braneći dostojanstvo svakog čovjeka, svake žrtve na isti način, moguće je oblikovati europsko sjećanje, a samim tim i izgraditi legitiman europski identitet koji neće biti pod utjecajem pristranosti. Jer, kako opravdano piše Arendt, "ideologije se ne zanimaju za postojanje", "one

su povijesne i zanima ih samo stvaranje i nestajanje, uspon i pad kultura” (1996, str. 229).

U određenom smislu, istraživanje pokazuje da je za političku teoriju europske integracije proces europeizacije mnogo šireg dometa te da osobito društvena razina europeizacije, potaknuta djelomično institucionalnim političkim akterima, ostavlja značajan trag na oblikovanju kolektivnog imaginarija i kolektivnog identiteta. Kako bi ovaj proces mogao biti djelotvoran, čini se da je osobito važan transfer učenja i socijalizacijski moment, te da u skladu sa stajalištima Jeffreya T. Checkela (1999) proces europeizacije treba kontekstualizirati u skladu s normama, diskurzivnim strukturama te preferencijama aktera.

LITERATURA

- Anderson, B. (2006) *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. London i New York: Verso.
- Arendt, H. (1996) *Totalitarizam*. Zagreb: Politička kultura.
- Arendt, H. (2006) *O zlu: predavanje o nekim pitanjima moralne filozofije*. Zagreb: Breza.
- Assmann, J. (2013) “Communicative and Cultural Memory” u Varga, P., Katschthaler, K., Morse, D. i Takács, M. (ur.) *The Theoretical Foundations of Hungarian ‘lieux de mémoire’ studies*. Debrecen: Debrecen University Press, str. 36-43.
- Benčić, A. (2016) “Teorijska konceptualizacija kolektivnih sjećanja u sociologiji i srodnim društvenim znanostima”, *Društvena istraživanja*, 25 (1), str. 1-19.
- Börzel, T. (2005) “Europeanization: How the European Union Interacts with its Member States” u Bulmer, S. i Lequesne, C. (ur.) *The Member States of the European Union*. Oxford: Oxford University Press, str. 45-76.
- Börzel, T. i Risse, T. (2006) “Europeanization: The Domestic Impact of EU Politics” u Jørgensen, K. E. i Rosamond, B. (ur.) *Handbook of European Union Politics*. London: Sage, str. 482-504.
- Bossuat, G. (1999) “Des lieux de mémoire pour l’Europe unie”, *Vingtième Siècle. Revue d’histoire*, 61, str. 56-69.
- Bossuat, G. (2009) “Identité européenne” u Gerbet, P., Bossuat, G. i Grosbois, Th. (ur.) *Dictionnaire historique de l’Europe unie*. Bruxelles: André Versaille, str. 564-577.
- Capelle-Pogăcean, A., Michel, P. M. i Ragaru, N. (2008) “Introduction” u Capelle-Pogăcean, A., Michel, P. M. i Pace, E. (ur.) *Religion(s) et identité(s) en Europe. L’épreuve du pluriel*. Pariz: Presses de Sciences Po, str. 17-38.
- Cerutti, F. (ur.) (1996) *Identità e politica*. Bari: Editori Laterza.

- Checkel, J. T. (1999) "Social Construction and Integration", *Journal of European Public Policy*, 6 (4), str. 545-560.
- Clifford, R. (2013) *Commemorating the Holocaust: The dilemmas of remembrance in France and Italy*. Oxford: Oxford University Press.
- Confino, A. (1997) "Collective memory and cultural history: Problems of method", *The American Historical Review*, 102 (5), str. 1386-1403.
- Connerton, P. (2008) "Seven Types of Forgetting", *Memory Studies*, 1 (1), str. 59-71.
- Europska komisija (2021) Komunikacija Komisije Europskom Parlamentu, Vijeću, Europskom gospodarskom i socijalnom odboru i Odboru regija. Strategija EU-a za suzbijanje antisemitizma i njegovanje židovskog načina života (2021.–2030.) Dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:52021DC0615> (pristupljeno: 29. 5. 2023.).
- Europski parlament (2005) European Parliament resolution on remembrance of the Holocaust, anti-semitism and racism. Dostupno na: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-6-2005-0018_EN.html (pristupljeno: 17. 11. 2023.).
- French, B. M. (2012) "The semiotics of collective memories", *Annual Review of Anthropology*, 41 (1), str. 337-353.
- Grubiša, D. (2005) "Europeizacija politike: izgradnja kategorijalnog aparata europskih studija", *Anali Hrvatskog politološkog društva*, 2 (1), str. 129-144.
- Habermas, J. (1996) "Nazione, stato di diritto, democrazia" u Cerutti, F. (ur.) *Identità e politica*. Bari: Editori Laterza, str. 187-212.
- Habermas, J. (2008) *Eseji o Europi*. Zagreb: Školska knjiga.
- Habermas, J. (2012) *The Crisis of the European Union: A Response*. Cambridge: Polity Press.
- Halbwachs, M. (1992) *On Collective Memory*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Jedlicki, J. (1999) "Povijesno pamćenje kao izvor sukoba u Istočnoj Europi", *Revija za sociologiju*, 30 (3-4), str. 131-137.
- Kaiser, W. i Storeide, A. H. (2018) "International organizations and Holocaust remembrance: from Europe to the world", *International Journal of Cultural Policy*, 24 (6), str. 798-810.
- Kapralski, S. (2023) "Between mneme and anamnesis: on the memory and forgetting of the Roma Holocaust", *Journal of Baltic Studies*, 54 (1), str. 7-26.
- Kucia, M. (2016) "The Europeanization of Holocaust Memory and Eastern Europe", *East European Politics and Societies*, 30 (1), str. 97-119.
- Laclau, E. (1996) *Emancipation(s)*. London: Verso.
- Lađi, Z. (2014) *Norma a ne snaga. Zagonetka Europe kao sile*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.

- Liebert, U. (2012) "The emergence of a European Identity" u Zimmermann, H. i Dür, A. (ur.) *Key Controversies in European Integration*. London: Palgrave Macmillan, str. 96-103.
- Mackay, H. (2004) "The globalization of culture?" u Held, D. (ur.) *A Globalizing World? Culture, Economics, Politics*. London i New York: Routledge, str. 44-81.
- Magnette, P. (2013) *Politički sustav Europske unije*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Maurič, E. (1994) "Novi europski identitet", *Društvena istraživanja*, 14 (6), str. 695-701.
- Mayer, F. (2000) "Les communistes tchèques face à leur passé", *Revue d'études comparatives Est-Ouest*, 31 (3), str. 21-42.
- Mazower, M. (2004) *Mračni kontinent*. Zagreb: Prometej.
- Milošević, A. i Trošt, T. (2021) *Europeanisation and Memory Politics in the Western Balkans*. London: Palgrave Macmillan.
- Moravcsik, A. (1994) "Why the European Community Strengthens the State: Domestic Politics and International Co-operation", *CES Working Paper*. Harvard University: Center for European Studies, br. 52.
- Müller, J.-W. (2010) "On 'European Memory'" u Pakier, M. i Stråth, B. (ur.) *A European Memory? Contested Histories and Politics of Remembrance*. Oxford: Berghahn Books, str. 25-37.
- Nir, B. (2018) "Transgenerational transmission of holocaust trauma and its expressions in literature", *Genealogy*, 2 (4), str. 1-49.
- Nora, P. (1997) *Les lieux de mémoire*. Pariz: Gallimard.
- Olick, J. K. (1999). "Collective memory: The two cultures", *Sociological Theory*, 17 (3), str. 333-348.
- Olsen, J. P. (2002) "The Many Faces of Europeanization", *Journal of Common Market Studies*, 40 (5), str. 921-952.
- Pakier, M. (2010) "Ordinary Jews. Holocaust Victims and Gentile-Jewish Reactions in German and Polish Cinema after 1989" u Waligórska, M. i Wagenhofer, S. (ur.) *Cultural Representations of Jewishness at the Turn of the 21st Century*. Firenca: EUI, str. 59-72.
- Radaelli, C. (2000) "Whither Europeanization? Concept Stretching and Substantive Change", *European Integration online Papers*, 4, 8. Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/26386856_Whither_Europeanization_Concept_Stretching_and_Substantive_Change (pristupljeno: 10. 12. 2022.).
- Radaelli, C. (2003) "The Europeanization of Public Policy" u Featherstone, K. i Radaelli, C. (ur.) *The Politics of Europeanization*. Oxford: Oxford University Press, str. 27-56.
- Radonić, Lj. (2010) "Univerzalizacija holokausta na primjeru hrvatske politike prošlosti i spomen-područja Jasenovac", *Suvremene teme*, 3 (1), str. 53-62.

- Ribarević, L. (2004) "Potencijali političkoga i radikalno Zlo totalitarizma (izazovi političkog mišljenja Hannah Arendt)", *Politička misao*, 41 (2), str. 103-116.
- Rifkin, J. (2006) *Europski san : kako europska vizija budućnosti polako zasjenjuje američki san*. Zagreb: Školska knjiga.
- Risse, T. (2010) *A Community of Europeans? Transnational Identities and Public Spheres*. London: Cornell University Press.
- Risse, T., Cowles, M. G. i Caporaso, J. (2001) "Europeanization and Domestic Change: Introduction" u Risse, T., Cowles, M. G. i Caporaso, J. (ur.) *Transforming Europe: Europeanization and Domestic Change*. Ithaca: Cornell University Press.
- Rouso, H. (2004) "Les dilemmes d'une mémoire européenne" u Delacroix, Ch., Dosse, F. i Garcia, P. (ur.) *Historicités*. Pariz: La Découverte, str. 203-221.
- Saurugger, S. (2013) *Teorije i koncepti europske integracije*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Schimmelfennig, F. (2009) "Europeanization beyond Europe", *Living Reviews in European Governance*, 4, 3. Dostupno na: <http://www.europeangovernance-livingreviews.org/Articles/lreg-2015-1/download/lreg-2015-1.pdf> (pristupljeno: 17. 11. 2022.).
- Sedelmeier, U. (2006) "Europeanization in new member and candidate states", *Living Reviews in European Governance*, 1, 3. Dostupno na: <http://www.europeangovernance-livingreviews.org/Articles/lreg-2006-3/download/lreg-2006-3BW.pdf> (pristupljeno: 17. 11. 2022.).
- Spohn, W. (2009) "Europeanization, Religion and Collective Identities in an Enlarging Europe: A Multiple Modernities Perspective", *European Journal of Social Theory*, 12, str. 358-374.
- Špehar, H. i Jerbić, V. (2016) "Europe as an 'Empty Signifier': A Radical Constructivist Perspective" u Jerbić, V., Milardović, A. i Špehar, H. (ur.) *Globalization of Culture. European and Global Networks*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti, str. 22-43.
- Špehar, H. i Pepić, I. (2018) "The Europeanization of the Croatian Political System" u Petak, Z. i Kotarski, K. (ur.) *Policy-Making at the European Periphery. The Case of Croatia*. London: Palgrave Macmillan, str. 47-63.
- Trumpener, K. (1992) "The Time of the Gypsies: A 'People without History' in the Narratives of the West", *Critical inquiry*, 18 (4), str. 843-884.
- Van Baar, H. (2011) "Cultural policy and the governmentalization of Holocaust remembrance in Europe: Romani memory between denial and recognition", *International Journal of Cultural Policy*, 17 (1), str. 1-17.
- Vijeće Europske unije (2022) Zaključci Vijeća o suzbijanju rasizma i antisemitizma. Dostupno na: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-6406-2022-REV-1/hr/pdf>. (pristupljeno: 29. 5. 2023.).

- Viviani, L. (2010) "Euroscetticismo: la nascita di un nuovo cleavage?", *Società Mutamento Politica*, 1 (1), str. 157-170.
- Wessels, W. (2008) *Das politische System der Europäischen Union*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Whitling, F. (2010) "Damnatio Memoriae and the Power of Remembrance" u Pakier, M. i Stråth, B. (ur.) *A European Memory? Contested Histories and Politics of Remembrance*. Oxford: Berghahn Books, str. 87-97.
- Willaime, J.-P. (1988) "De la sacralisation de la France. Lieux de mémoire et imaginaire national", *Archives des sciences sociales des religions*, 66 (1), str. 125-145.
- Wimmer, A. i Glick Schiller, N. (2002) "Methodological nationalism and beyond: nation-state building, migration and the social sciences", *Global networks*, 2 (4), str. 301-334.

Hrvoje Špehar, Ivan Pepić

EUROPEANIZATION AND EUROPEAN IDENTITY BETWEEN
THE CULTURE OF MEMORY AND THE CULTURE OF OBLIVION

Summary

The article explores how the process of Europeanization affects the shaping of collective cultures of memory and oblivion, and shows in particular how the practice of European institutions in terms of Holocaust remembrance has been institutionalized. Methodologically article focuses on the research of the new institutionalism, and connects them with some elements of social constructivism in the theory of European integration. On the one hand, the culture of memory and the culture of oblivion is described by the action of Europeanization in the politics of the European Union, but also of its Member States in historical and institutional development, while the interpretation of European identity is left open and plural. The research relies on numerous works in the field of the construction of European identity and the process of Europeanization, especially works that have significantly contributed to this area of political theory of European integration.

Keywords: Europeanization, European Identity, Culture of Memory, Culture of Oblivion, Holocaust

Hrvoje Špehar, Associate Professor at the Faculty of Political Science, University of Zagreb. E-mail: hrvoje.spehar@fpzg.hr

Ivan Pepić, PhD Candidate in Political Science, University of Geneva. E-mail: ivan.pepic@etu.unige.ch